

Stručni rad
UDK 930.85(438)

Milica LUKIĆ (Osijek)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

mlukic@ffos.hr

O ISKONIMA KULTURNE POVIJESTI I KULTURNOG IDENTITETA SLAVENSKIH NARODA

**(Aleksander Gieysztor, *Mitologija Slavena*, Fortuna, Zagreb, 2025;
prijevod s poljskog jezika: Slaven Kale)**

Mitologija Slavena istaknutoga poljskog povjesničara – medievista, profesora Varšavskoga sveučilišta Aleksandra Gieysztora (1916–1999) u hrvatskom prijevodu povjesničara Slavena Kalea, stručnjaka za hrvatsko-poljske kulturne i političke veze, (pre)važan je prilog za produbljivanje naših znanja o *iskonu* kulturne povijesti slavenskih naroda u cjelini i njihova slojevitost kulturnog identiteta koji je u svojoj osnovi indoeuropski. Da je tomu tako, znademo još od pionirskih indoeuropeističkih – komparatističkih – istraživanja krajem 18. i tijekom 19. stoljeća.

Knjiga *Mitologija Slavena* najprije je u Poljskoj objavljena kao znanstveno-popularna publikacija u okviru serije „Mitologije svijeta“ izdavačke kuće Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, gdje je doživjela iznimnu popularnost, što pokazuje broj tiskanih primjeraka u dvama izanjima – 1982. i 1986. – od gotovo 200 tisuća. U svom trećem izdanju (Uniwersytet Warszawski/Varšavsko sveučilište, Varšava, 2006, dotisak 3. izdanja 2018), zahvaljujući urednici dr. sc. Aneti Pieniędzy, također povjesničarki medievistici, knjiga se profilirala u izvorno znanstveno štivo. Za Pieniędzy se može reći da je najbolja poznavateljica rukopisne ostavštine Aleksandra Gieysztora. Po smrti autora ona je knjigu uredila te pronašla zapise koji su omogućili da se dopuni autorovim izvornim bilješkama kojima je kanio obogatiti planirano, ali nikada realizirano, njemačko izdanje *Mitologije Slavena*. Upravo to i takvo izdanje s ukupno 906 bilježaka, u *neokrnjenu obliku*, prema riječima povjesničara Karola Modzelewskoga, autora predgovora trećem izdanju, prijevodnim je predloškom za (prvo) hrvatsko izdanje toga teksta. U to su izdanje uvršteni i neobjavljeni tekstovi Aleksandra Gieysztora posvećeni pretkršćanskoj religiji Slavena: referat s konferencije u Baranówu Sandomierskom (1995), tekst te-

levizijskog nastupa iz 1980. godine te zapis radijske emisije s početka 80-ih godina. Ti tekstovi utkani u tkivo monografije svjedoče o različitim autorovim pristupima svojoj istraživačkoj temi, koju je bio sposoban prilagođavati raznolikim skupinama recipijenata te ju čvrsto kanalizirati u znanstveni diskurs, ali i prilagođavati različitim popularizacijskim i promidžbenim formama. Jednako tako ti tekstovi svjedoče njegovu (pionirsku) hrabrost da iziđe izvan omeđenog prostora vlastite specijalizacije stručnjaka za srednjovjekovnu povijest te da se, kao što će u nas učiniti Radoslav Katičić i Ranko Matasović, uglati u jezičnorekonstrukcijskom postupku koji će ga voditi putem potvrđivanja jezično-genetske veze: (pra)indoeuropsko – (pra)slavensko – staroslavensko – pojedinačno slavensko. Knjiga je dakle i znanstveno i stručno relevantna za humanističko-društvenu znanstvenu zajednicu, za interdisciplinarna istraživanja i studije – napose slavističke i indoeuropeističke.

Uvodničar trećem izdanju Gieysztorove *Mitologije Slavena* Karol Modzelewski drži kako je najveće dostignuće ovog djela „gledanje na slavensku narodnu kulturu (koja je još i danas živa i koju su opisali etnolozi u prošlom stoljeću) kao na povijesni izvor koji se može, i koji treba, usporediti s pisanim izvorima otprije osamsto ili tisuću godina, pokušavajući zajedno interpretirati slične pojave, iako međusobno udaljene stoljećima“ (Gieysztor, 2025). Te riječi Modzelewskoga dostatno govore o znanstvenoj relevantnosti ovoga monumentalnog djela, a koju uostalom potvrđuju i ugledni recenzenti poljskoga izdanja: Lech Leciejewicz, Karol Modzelewski i Andrzej Szyjewski.

Knjiga je u prvom redu namijenjena znanstvenoj zajednici u okviru humanističkih i društvenih znanosti: filolozima, posebice specijaliziranim za slavensku filologiju, indoeuropeistiku, komparatistiku, povjesničarima, etnolozima, folkloristima kulturnim antropolozima, kulturolozima i dr. Također, može poslužiti i kao udžbenik – priručnik u visokoškolskoj nastavi, posebice na kolegiju Slavenska mitologija iz kojegod da se navedene polazišne znanosti taj kolegij predaje, ali i obrazovanoj široj zainteresiranoj javnosti, onima koji se zanimaju za slavensku kulturu i njezine početke, pa onda i nacionalnu kulturu i njezina izvorišta, drevnu (pra)slavensku religiju i kultove, slavenski panteon, mitološka bića, onima koji traže inspiraciju za pisanje književnih tekstova temeljenih na toj problematici, a može poslužiti i kao izvor inspiracije za druga područja umjetnosti – i visoke i popularne kulture.

Već je iz prethodećega objašnjenja o ciljanoj recipijentskoj skupini jasno da je društveni interes za objavljivanjem ovakve vrste djela velik i za znanstvenu i za izvanznanstvenu zajednicu. Interdisciplinarni karakter mitologije kao discipline, u ovom slučaju slavenske, koja čuva čvrsto izraženu vezu sa srodnim jezično-genetskim predajama, omogućuje pronicanje u materijalnu i duhovnu kulturu goleme populacije ne samo slavenskih naroda nego

i svih onih koji su podrijetlom (Pra)Indoeuropljani, u kulturne (pra)obrasce na kojima je izgrađen njihov jezično-svjetonazorno-običajni univerzum. A upravo je indoeuropska (jezična) zajednica danas najraširenije na svijetu (i najbolje proučena)! U posljednjih dvadesetak godina na hrvatskom su jeziku objavljene krucijalne knjige koje doprinose znanjima o vjerovanjima naših drevnih praslavenskih, staroslavenskih, pa i praindoeuropskih predaka, među kojima su svakako najznačajnije one hrvatskoga filologa, indoeuropeista, Radoslava Katičića, čijem je polazištem rekonstruktivna filologija koja se zaogrće drugim tumačenju pomoćnim disciplinama poput etnologije, folkloristike, kulturne antropologije. Te se knjige dakle temelje na rekonstrukciji i tumačenju svetih pjesama naše pretkršćanske starine utkanim u narodne običaje i obrede što ih je *supstituiralo* kršćanstvo: *Naša stara vjera*, 2017; *Vilinska vrata*, 2014, *Gazdarica na vratima*, 2011; *Zeleni lug*, 2010, *Božanski boj*, 2008. i obuhvaćaju stožerne elemente mitologije Slavena – njezine vrhovne bogove suprotnike Peruna i Velesa, žensko božanstvo Mokoš, djecu temeljnih bogova Jarila i Maru, (pra)slavensku kozmologiju i dr. Odnos prema mitskom, kako pokazuju navedene knjige, odčitava se i iz krajolika – njegove svete geometrije i toponima te iz magijskih obreda. Uz bok knjigama R. Katičića idu i knjige etnologa Vitomira Belaja (i Jurja) *Sveti trokuti – Topografija hrvatske mitologije*, 2014. te *Hod kroz godinu, pokušaj rekonstrukcije prahrvatskoga mitskoga svjetonazora*, 2007. One su se pojavile u hrvatskoj znanosti dugo nakon pionirskih pokušaja povjesničara Nikole Sučića (1943) i Natka Nodila da se dade (1981) iole sustavan pregled slavenskih mitoloških priča i vjerovanja živih u hrvatskom (i srpskom) narodu.

Knjiga Aleksandra Gieysztora metodološki je vrlo bliska Katičiću i Belaju, iako pisana iz pozicije povjesničara, neupitna autoriteta na području proučavanja srednjovjekovnih izvora, i ona je interdisciplinarna. Gieysztor se i prije ove dvojice (u čijoj je literaturi zabilježen) odvažio na unapređenje znanstvene paradigme, shvaćajući da samo historiografski pristup nije dovoljan te ga je kombinirao s etnološkim i lingvističkim. Ono što ćemo na početku novog milenija u hrvatskoj znanosti učiti od Belaja i Katičića, Gieysztor će ustvrditi još 80-ih godina 20. st.: da obredi predstavljaju trag koji vodi prema mitovima, jer je iza svakog obreda stajao nekakav mit te da je slavenski folklor osim stvaranja sinkretičkih likova gotovo do danas zadržao osnove tradicionalnog pogleda na svijet i njegove sakralne projekcije.

Članovi znanstvene zajednice iz područja humanističkih i društvenih znanosti kojima je u obzoru slavistika i indoeuropeistika, posebice komparatisti unutar navedenih disciplina, objavljivanjem ovoga djela na hrvatskom jeziku bit će na golemu dobitku (iako je pretpostavka da mnogi od njih razumiju i govore poljski jezik) jer će na vlastitu jeziku dobiti uvid u golemu riznicu

novih spoznaja koje šire kontekst njihova predmeta znanstvenog zanimanja, ili možda poznatih, ali viđenih iz još jedne polazišne perspektive – povijesne – u odnosu na onu Katičića (filološka) i Belaja (etnološka). Dakako, prijevođom na hrvatski jezik ovoga djela na dobitku je i cijela (slavenska) regionalna zajednica!

Ovo je opsežno djelo (449 stranica) u metodološkom smislu precizno i sustavno, analitički rasloženo na 13 poglavlja koja se dalje raščlanjuju u potpoglavlja kako bi se multiverzum složene problematike koju obrađuje mogao pratiti postupnim koracima, koji se slažu po logičnu slijedu: I. *Uvodne napomene*, II. *Povijest istraživanja* (Poljska istraživanja slavenske mitologije), III. *Slavenski panteon u svjetlu nove komparativne mitologije* (Indoeuropski model ljudi i bogova; Slavenstvo u novoj komparativnoj mitologiji), IV. *Slavenski narodi u starom vijeku*, V. *Vrhovna božanstva i mitovi* (Perun, bog nebesa i gromova; Izmjene Peruna: Svantevit, Rujevit s pratiteljima, Jarovit-Jarilo; Veles, bog magije, zakletve i onostranog. Istoznačna božanstva: Triglav i Trojan), VI. *Mit o stvaranju svijeta i održavanju harmonije u njemu*, VII. *Sunčana i vatrena božanstva: Svarog, Svarožić, Radigost, Dabog*, VIII. *Niža božanstva* (Hors, Stribog, Simargl i Pereplut), IX. *Ljudska zajednica, seosko gospodarstvo i zemlja u mitologiji* (Prema Olimpu Jana Długosza; Blizanci i ženska božanstva; Mokoš; Rod i vile suđenice. Usud i proročice sudbine), X. *Institucije kulta* (Dijelovi kulta; Sveta mjesta; Kipovi), XI. *Mitovi u cikličnim obredima*, XII. *Duhovi i demoni* (Vodeni duhovi; Duše umrlih i sablasti; Šumski i životinjski duhovi; Duhovi zraka; Duhovi doma, gazdinstva i njive), XIII. *Razvoj slavenskih vjerovanja* (Zajednica agrarne kulture; Nove koncepcije razvoja religije Slavena; Slojevi i njihovo prožimanje). Sadržajni autorski *appendix* u odnosu na prethodna izdanja čine i tri teksta Aleksandra Gieysztora koji se kreću smjerom od izvornoznanstvenoga do znanstveno-popularnih: *Istraživanje i upoznavanje slavenske mitologije i vjerovanja*, *O slavenskoj mitologiji i Vjerovanja i obredi Slavena*.

Metodološkoj jasnoći i ilustrativnosti predočene građe pridonose i 42 potpisane ilustracije, a znanstvena ozbiljnost ovjerava se i s nekoliko stotina bibliografskih jedinica zabilježenih abecednim redom na kraju knjige te bilješkama uz tekst kojih je ukupno 906. Bilješke su u prijevodu ostvarene kao i u originalu oksfordskim stilom, tj. u podnožnim napomenama u svim njihovim oblicima: bibliografskim, objasnidbenim i uputnim. Takve su i danas prema pravilima akademskoga pisma karakteristične za humanističke i društvene znanosti. Tekstu je pridodan i popis korištenih kratica. Uz te (očekivane) paratekstne jedinice koje i formalno potvrđuju znanstveni karakter izdanja, u monografsku su cjelinu (redundantno) uklopljeni i sljedeći tekstovi koji doprinose boljem razumijevanju Gieysztorova teksta i konteksta: *Uvod*

Karola Modzelewskoga, tekstovi Anete Pieniądz: *Znanstveni arhiv profesora Aleksandra Gieysztora i Urednička napomena* te *Pogovor* čijim je autorom Leszek P. Ślupecki.

Jezik prijevoda djela prikladno je oblikovan znanstvenim stilom hrvatskoga standardnog jezika i korištenjem odgovarajuće terminologije karakteristične za historiografska istraživanja te ona koja su u vezi sa slavenskom mitologijom znanstveno razradili prethodno navedeni hrvatski autori – filolog Radoslav Katičić i etnolog Vitomir Belaj u svojim radovima utemeljenim na interdisciplinarnosti, poglavito dakle na suodnosu filologije i etnologije, ali i drugih znanstvenih disciplina (folkloristika, arheologija, kulturna antropologija, povijest umjetnosti, povijest religija, teologija i dr.).

Svako razumijevanje sebe – bilo da je riječ o pojedincu ili kolektivu – narodu, kulturi, civilizaciji polazi od poznavanja svojih iskona. Za nas, slavenske narode, to je, među ostalim, sustav vjerovanja i djelovanja – kao duhovne i materijalne (mitološke) prakse – naših jezičnogenetskih predaka – (Pra)Slavena, podrijetlom (Pra)Indoeuroljana. Poznavati dakle iskonskomitološku pozadinu svoje kulture znači dolaziti do sustavnih spoznaja o samima sebi, svojim etnokarakteristikama, vrijednostima, tradicijskoj kulturi i vezama s drugima, sličnima. Ti *drugi, slični* učinili su da njihove mitološke priče budu već stoljećima prepoznatljive i dominantne kulturne odrednice njihovih nacionalnih identiteta poput starogrčke, staroegipatske, starorimske, nordijske i mnogih drugih, te da se *nametnu* na globalnoj razini, tj. postanu *globalna kulturna svojina*, u mnogome zahvaljujući i popularnoj kulturi te medijima, ali iskonski – temeljitim znanstvenim studijama. Prijevodna inačica knjige *Mitologija Slavena* Aleksandra Gieysztora, istaknutoga poljskog povjesničara – medievista u hrvatskom prijevodu povjesničara i istinskoga znalca hrvatsko-poljskih veza Slavena Kalea korak je bliže promjeni navedene paradigme i odlična dopuna postojećoj literaturi na hrvatskom govornom području, ali i one slavenskih naroda u regiji.



Slika 1. Naslovnica hrvatskoga izdanja *Mitologije Slavena* Aleksandra Gieysztor-a u čijem se središtu nalazi kip četveroglavoga boga Svantevita (poznat još i kao Svantovit, Svetovid, praslav. Svętovitъ). Prema vjerovanju pribaltičkih Slavena riječ je o „bogu nad bogovima“, čije se svetište nalazilo kraj rta Arkona, na otoku Rujani (danas Rügen).